

ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu

Özet

ABD sadece nükleer silahlara sahip bir İran'a değil, nükleer bilgiye ve teknolojiye kendi imkanlarıyla sahip bir İran'a da karşıdır. ABD, radikal İslami grupların yol açtığı uluslararası terörizme ilişkin gerekçelerini, sürdürdüğü terörizm savaşında ve İran'ın nükleer faaliyetlerini engellemede uluslararası toplumu kendi tarafına çekmek için önemli ideolojik araçlar olarak kullanmaktadır. Diğer yandan İran tarafı da nükleer faaliyetleri dolayısıyla ABD'nin baskılarını kendi güvenliğine ve rejimin devamlılığına yönelik en önemli tehdit olarak algılamakta ve bu tehdidi azaltmak için ABD ile rekabet içinde olan Rusya ve Çin ile ilişkilerini geliştirmeye ve silahlanmaya ağırlık vermektedir. Bu ortamda nükleer teknolojiye sahip olmasının en doğal hakkı olduğunu ve barışçıl bir amaç taşıdığını vurgulayan İran, bunu kitle imha silahları yapmak için kullanmayacağı söyleminde inandırıcı gözükmemektedir. Gerçekte ABD ve İran'ın birbirlerine karşı duydukları güvensizlik iki ülke arasında nükleer teknoloji konusunda en önemli sorunu oluşturmaktadır. Bu güvensizliği daha fazla derinleştiren de ABD'nin Ortadoğu'da nükleer silahlara sahip olduğu bilinen İsrail'i desteklemesi gözükmemektedir.

Anahtar Kelimeler: ABD-İran ilişkileri, Nükleer Sorun, Orta Doğu, Uluslararası Güvenlik

Abstract

The US has opposed not only to an Iran with nuclear weapons, but also to an Iran capable of developing its own nuclear know-how and technology. The US has used its arguments on international terrorism caused by radical Islamic groups as the main ideological tools to get support of 'international community' for both the continuation of its war on terrorism and the prevention of Iran's nuclear activities. The Iranian side has, on the other hand, perceived the US pressure on itself regarding the nuclear issue as the biggest threat against its security and the continuation of the Islamic regime, and therefore tried to enhance its relationships with the likely competitors (e.g. Russia and China) of the US, and armed itself in order to reduce the American intimidation. Under this situation, Iran that has emphasised that developing its own nuclear technology is its inalienable right and has a peaceful purpose, but does not aim to build nuclear weapons, appears to have been unconvincing. In reality, it is the mutual mistrust that has been the biggest problem between the US and Iran on the latter's nuclear activities. This distrust seems to have been even further deepened by the US support for Israel believed to be the only state possessed nuclear weapons in the Middle East.

Key Words: US-Iran Relations, Nuclear Issue, Middle East, International Security

1-Giriş

ABD'nin diğer nükleer güce sahip ve kendisine rakip olabilecek ülkelerden farkı, sahip olduğu ekonomik ve teknolojik üstünlüğüdür. ABD özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde bu gücünü kullanarak nükleer silahların, hayati çıkarlarının olduğunu iddia ettiği bölgelerde yayılmasını istememektedir. ABD için nükleer silahlara sahip bir İran, askeri olarak şimdilik dokunulmaz hale gelecektir.¹ ABD'nin Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasını (NSYÖA) (*Non-Proliferation Treaty*)² şiddetle savunarak İran'ın nükleer tekno-

1 ABD askeri açıdan en yüksek teknolojiye sahip olmasına rağmen, kendisine balistik nükleer silahlarla yapılacak bir saldırıyı kesin şekilde önleyecek kapasiteye henüz sahip değildir. ABD böyle bir saldırıyı kesin şekilde önlemeyi amaçlayan çalışmalarına daha 1983'de Başkan Ronald Reagan döneminde Stratejik Savunma İnisiyatifi (*Strategic Defense Initiative*) adlı projeye başlamıştır. ABD, daha sonra Yıldız Savaşları (*Star Wars*) ve günümüzde de daha çok Ulusal Füze Savunma Sistemi (*National Missile Defense System*) veya Anti Balistik Füze Sistemi (*Anti-Ballistic Missile System*) olarak bilinen ve uydu teknolojisine dayanan projede önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Ancak Sistemin dünyada yeni bir silahlanma yarışını başlatacağı düşünceleri yanında, gerçek bir saldırı karşısında denememiş olması durumu, bunun hangi ölçüde güvenlik sağlayacağı endişelerini de beraberinde taşımaya devam etmektedir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi ve tartışmalara ilişkin bkz. "Son of Star Wars", *The Guardian*, 13 Haziran 2001, <http://www.guardian.co.uk/theissues/article/0,,433825,00.html>, (20 Ocak 2005); HARDING, Luke, "Russian Generals Put Old Foe Back into Their Sights", *The Guardian*, 7 Mart 2007, <http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,2027918,00.html>, (25 Nisan 2007); "Missile Shields Threatens Russia", *BBC News*, 22 Ocak 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6286289.stm>, (20 Mart 2007); "Missile Defence Shield Test Fails", *BBC News*, 15 Kasım 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4097267.stm>, (10 Mart 2007)

2 1968'de ABD, İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından imzaya açılarak 1970'de yürürlüğe giren Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşmasını (NSYÖA) günümüzde İran dahil 175 ülke süresiz geçerli olacak şekilde imzalamışlardır. İsrail, Hindistan, Pakistan ve Küba bu Antlaşmayı imzalamamışlardır. Antlaşma nükleer silahların yayılmasının önlenmesini ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılmasını öngörmektedir. Yine Antlaşma nükleer silahlara sahip olmayan ülkelerin nükleer faaliyetlerini denetleme yetkisini merkezi Viyana'da bulunan Uluslararası Atom Enerjisi Ajansına vermiştir. Bkz. NSYÖA (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması), <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/>

loji/silah elde etmesine karşı çıkması da, ABD'nin Ortadoğu'da sahip olduğu hareket özgürlüğünün, çıkarlarının ve dolayısıyla da güvenliğinin nükleer silaha sahip bir İran tarafından sınırlandırılacak olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu argümanı açıkça Soğuk Savaş döneminde ABD ile SB arasında yaşanan dehşet dengesi ve SB ile Çin'in birbirlerine yönelik daha dikkatli ve ihtiyatlı oluşları, günümüzde ise Pakistan-Hindistan arasında yaşanan anlaşmazlıklarda nükleer silahların oynadığı rol desteklemektedir (Sagan ve Waltz, 2003:12-17, 109-124). Ancak ABD için, Ortadoğu bölgesinde kendisinden oldukça küçük ve zayıf ama nükleer silahlara da sahip olan bir İran tarafından sınırlandırılması stratejik ve psikolojik bakımdan kabul edilebilir bir durum değildir. Bu nedenle İran'ın, ABD için Kuzey Kore ve Pakistan gibi nükleer silahlara sahip olmadan durdurulması gerekmektedir.

ABD'de 11 Eylül 2001'de Arap ve Müslüman kökenli insanlar tarafından yapılan terör saldırılarının ortaya çıkardığı dehşet, ABD'ye global gücünü daha da pekiştirme fırsatı ve İran'ın nükleer teknolojiye ve dolayısıyla da nükleer silahlara sahip olmasının engellenmesi yönünde önemli bir moral ve siyasal gerekçe sağlamış gözükmektedir. Her şeyden önce ABD, terörizm sorununu nükleer silahların yayılması sorunuyla birleştirerek ve teröristlerin bu tür silahları kullanarak verebilecekleri zararın şiddeti üzerinden bir korku yayarak, başta Batı olmak üzere, dünya kamuoylarını ve siyasal otoritelerini yürüttüğü "uluslararası terörizm" mücadelesinde kendi tarafında tutmaya çalışmaktadır. ABD bunu yaparken, İslam'ın radikal yorumunu kendisinin de içinde bulunduğu Batı dünyasının özgürlük, insan hakları ve demokrasi gibi değerlerine karşı büyük bir tehlike olarak algılamaktadır. ABD uluslararası terörizme karşı sürdürdüğü aktif mücadelesinde de, İslam'ı radikal bir şekilde yorumlayarak bunu uygulamaya koyan kişi, örgüt ve devletleri sonuç alınana kadar savaşılmaması gereken en önemli tehditler olarak görmektedir (PSUA, 29 Ocak 2002; PDSU, 28 Ocak 2003; NSSUSA, Eylül 2002; NMSPWT, Şubat 2006: 3-13; Walker, 2001/02:1-10). Genel bir benzetme yapılırsa, ABD için Soğuk Savaş dönemindeki "Komünist tehlike", yeni dönemde 11 Eylül terör saldırılarından sonra "radikal İslami tehdit" ile yer değiştirmiştir denebilir.

ABD'nin uluslararası terörizm ile mücadele adına Afganistan'ı ve Irak'ı işgali uluslararası terörizmin şiddetini azaltmadığı gibi, bu ülkelerin bulundukları bölgeleri tam bir istikrarsızlık ve güvensizlik ortamına sürüklediği görülmektedir. Gerçekten ABD uluslararası terörizm ile mücadele mi etmek istemektedir, yoksa "Büyük Ortadoğu Bölgesi" olarak adlandırılan çok geniş ve stratejik açıdan son derece önemli bir coğrafi alana kendi ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarları doğrultusunda yeni bir şekil mi vermeye çalışmaktadır? ABD uluslararası terörizm ile savaşını her ne amaçla yapıyor olursa olsun, Tahran, Amerika'nın İran'ın nükleer faaliyetleri sorunu üzerindeki sert çıkışını ve bu çerçevede olası bir askeri müdahalesini kendi güvenliğine karşı yönelmiş bir tehdit olarak algılamaktadır (Burke, 29 Ocak 2006). Bu anlamda ABD ile İran arasında nükleer güç sorunu, ABD ile Kuzey Kore arasında aynı konu üzerinde olduğu gibi, iki devletin uluslararası alanda (birbirinden kaynaklanan) kesin güvenlik arayışlarının bir yansıması olarak görülebilir. Özellikle 19. ve 20. Yüzyıl uluslararası ilişkilerinde daha belirgin şekilde görüldüğü gibi, bir devlet kendisinden daha güçlü bir devlete karşı güvenliğini ya kendi kaynaklarına yoğunlaşarak (*self-help*) ve/veya aynı kaynaktan gelen tehdidi hisseden başka devletlerle ittifaklar yaparak sağlar (*balance of power*). İran için ABD'nin global ekonomik ve askeri gücü ve başka ülkeler üzerindeki etkisi ve karşılıklı çıkar ilişkileri düşünüldüğünde ikinci seçeneğin tek kutuplu bir dünyada gerçekleşmesi şimdilik uzak gözükmektedir. Bununla beraber ABD'nin Irak savaşına ilişkin geliştirdiği politikaları ve sonuçları düşünüldüğünde, nükleer silahlara dayalı caydırıcılık (*deterrence*) ABD ile ilişkileri 1979'daki İslami Devrimden bu yana zaten gergin olan İran için tek seçeneği oluşturduğu söylenebilir.

Bu çalışma ABD ile İran arasındaki nükleer sorunu ve güvenlik konusunu üç başlık çerçevesinde irdelenmeye çalışacaktır. Çalışma ilk olarak, İran'ın Soğuk Savaş sonrası uluslararası ve bölgesel yeni jeopolitik gelişmeler nedeniyle ABD'den kaynaklanan güvenlik sorununu, Tahran'ın yeni müttefikler bularak ve nükleer güce sahip olarak aşma çabaları çerçevesinde ele alacaktır. ABD ile İran arasında en önemli açmaz bu iki ülke arasında uzun yıllardır var olan karşılıklı güvensizliktir. Bu güvensizlik de özellikle İran'ın nükleer teknolojiye sahip olması konusunda oldukça belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Böylece ABD-İran arasın-

da güven sorunu ve nükleer güç konusu çalışmanın ikinci bölümünü oluşturacaktır. İran'ın nükleer teknolojiye/silaha sahip olma çabası ve ABD'nin buna tepkisi, doğal olarak Ortadoğu Bölgesinde nükleer silahlara sahip tek ülke olduğu düşünülen İsrail'i de bölgesel güvenlik konularında ele alınması gereken son derece önemli bir aktör olarak öne çıkarmaktadır. Bu nedenle çalışmanın üçüncü bölümü İsrail'in kitle imha silahları programını ve buna karşı ABD'nin tutumunu ele alacaktır. Çalışma, sonuç bölümünde yapılacak olan bulguların analizi ve çeşitli tahminlerle bitirilecektir.

2-ABD Karşısında İran'ın Müttefik Arama Çabası ve Nükleer Güç Arzusu

İran 1990'larda ABD'nin etki ve baskısını sadece Irak ve Körfez yönünden değil, aynı zamanda ülkenin kuzeyinde SB'den boşalan Kafkasya ve Orta Asya yönünden de hissetmiştir. Rusya'nın aynı dönemde Amerikan etkisini kendi "arka bahçem" olarak tanımladığı Kafkasya ve Orta Asya'da iyice hissetmeye başlaması, doğal olarak bu bölgelerde radikal iddialarda bulunmayan Tahran'ı, Moskova ile stratejik konularda benzer çizgilerde buluşturmuştur. İran-Rusya eksenine artan enerji ihtiyacı dolayısıyla Çin'in de dahil olması, İran'ın silah ihtiyacını karşılamak ve nükleer santraller kurmak bakımından kendisine yakın hissedebileceği stratejik ortaklar bulmasını sağlamıştır.

Her ne kadar Humeyni SB'yi "Küçük Şeytan" olarak tanımlasa da, SB'nin çöküşü İran'ın stratejik çıkarları bakımından olumlu bir gelişme olmamıştır (Menashri, 1998:73-97; Hunter, 1998:98-125). Çünkü İran için SB'nin dağılarak Kafkasya'da ve Orta Asya'da zayıf ülkelerin ortaya çıkması, buradaki güç boşluğunun ABD ve Amerikan yanlısı Avrupa devletleri ve İsrail tarafından doldurulması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Bu ise İran'ın tamamen ABD kaynaklı bir güvenlik tehdidi ile çevrelenmesi sonucunu beraberinde getirmektedir (Hashim, 1995). İran ve Rusya, Hazar ve Orta Asya bölgelerinde enerji boru hatlarının yönü konusunda rakip olmalarına rağmen, artan Amerikan etkisine karşı benzer stratejik kaygılar da taşımaktadırlar (Blank, 1999:149-184). Bu kaygı güvenlik konuları söz konusu olduğu alanlarda daha da artmaktadır. Ne İran ne de Rusya Amerikan askeri gücünün ve NATO'nun Kafkasya ve Orta Asya'daki faaliyetlerinden hoşnuttur (Jonson, 2001:96-101,104-109; Herzig, 2001:184-190).

Yine İran Hazar'ın su yüzeyinin ve tabanının kıyı-
daş ülkelerin kıyı uzunlukları dikkate alınmadan,
ya beş eşit şekilde paylaşılmasını ya da ortak kulla-
nılmasını savunmaktadır (Raczka, 2000:211-217;
Rutland, 2000:177-178). Kazakistan gibi Hazar'a
kıyıdaş ülkelerin İran'ın bu teklifini kabul etme-
yeceğini bilen İran, sorunun çözümsüz kalmasını
isteyen taraf olarak ortaya çıkmaktadır. Hazar'ın
kuzey bölgesi deniz tabanının Azerbaycan, Rusya
ve Kazakistan arasında ulusal sektörlere bölünme-
si İran'ı rahatsız etmiş, ancak Rusya'nın hem böl-
gesel gücü hem de ABD'ye karşı stratejik önemi
Tahran'ı bu konuda fazla ses çıkarmamaya itmiştir
(Özkan, 2006:45-61). Rusya'nın bölgede askeri
gücünü hissettirmek amacıyla Hazar'ın su yüzeyi-
nin ortak kullanımını savunması açıkça İran'ın gü-
venlik çıkarlarıyla çatışmaktadır (Özkan, 2006:45-
61). Tahran'ın, Moskova'nın gücü karşısında za-
yıflığı yanında, yine uluslararası alanda ABD'ye
karşı Rusya'ya olan stratejik ihtiyacı bu konuda da
fazla ses çıkarmamasına yol açmaktadır denebilir.
Dolayısıyla İran, kuzeyinde daha az tehlikeli ama
her şeyden önemlisi ABD ile güvenlik, enerji ve
ekonomik konularda rekabet içinde olan Rusya'yı
tercih ettiği söylenebilir.

İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ve Rus-
ya Devlet Başkanı Vladimir Putin'in 2000 yılı
içerisinde Çin ziyaretleri, Amerikan tehdidini ve
etkisini dengelemek çabası olarak algılanmıştır.
İranlı ve Rus yetkililer sık sık birbirlerinin baş-
kentlerini ziyaretleri sırasında iki ülke ilişkileri-
nin tarihindeki en yüksek düzeyine ulaştığını ve
bu ziyaretlerin çok önemli olduğunu vurgulamış-
lardır. Örneğin İran Dışişleri Bakanlığı sözcüsü
Hamidreza Asefi *Dowran-e Emrooz* gazetesine
verdiği bir mülakatta ABD'nin İran'a karşı "çev-
releme" (*containment*)³ politikasının başarısızlık-

la sonuçlandığını belirtmiştir (*Dowran-e Emrooz*,
28 Şubat 2001). Asefi ABD'nin bu politikasının
başarısızlığında Rusya'nın olumlu rolünü açıkça
vurgulayarak, bölgenin iki önemli ülkesi olarak
İran'ın güvenliği Rusya'nın, Rusya'nın güvenliği-
nin de İran'ın güvenliği anlamına geldiğini ifade
etmiştir. Asefi'nin ifade ettiği İran-Rusya işbirli-
ği sözde kalmayıp en üst düzeyde ortaya konul-
maktadır. İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Mart
2001'de dört günlük Rusya ziyaretine İran Savun-
ma ve Silahlı Kuvvetler Lojistik Bakanı da katıl-
mıştır. Ziyaretin en önemli amacı da uluslararası
ve bölgesel alanlarda yükselen Amerikan etkisini
sınırlamaktır (RFE/RL, 19 Mart 2001). Hatemi,
ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkilerde yeni bir
başlangıç yapacağını ifade ederken, Putin de İran
ile siyasi, ekonomik ve askeri alanlarda işbirliğini
daha da geliştirmek istediklerini ve İran'ın kendi
ulusal çıkarlarını savunabilen bağımsız bir dev-
let olması gerektiğini vurgulamıştır (Popeski, 12
Mart 2001). Putin, bu söylemiyle ABD ve Batı'nın
İran'a karşı politikalarına gönderme yapmıştır.
Aynı şekilde Rus Savunma Bakanlığı Dış İlişkiler
sorumlusu General Ivashov da, başkalarının İran-
Rus ilişkilerinden hoşlanıp hoşlanmadığına bak-
maksızın ortak çalışmalara devam edeceklerini be-
lirterek, Rus Savunma Bakanlığı'nın ve ordusunun
iki ülke arasındaki işbirliğinden doğan memnuni-
yetini ortaya koymuştur (RFE/RL, 19 Mart 2001).
Bazı rapor ve yazarlara göre Rusya, Washington
ile Moskova arasında İran'a silah satılmaması ko-
nusunda 1995'de imzalanmış olan gizli bir anlaş-
madan 2000 yılında vazgeçmiştir. Yine iddialara
göre bu süre içerisinde Rusya İran'a 7 milyar dolar
değerinde 1000 adet T-90 ve T-72 tankı, onlarca
SU-27 ve MIG-29 savaş uçakları, birkaç denizaltı,
yeni radar sistemleri ve küçük çaplı silahları içe-
ren satışlar yapmıştır. Buna ek olarak Çin'in de
İran'a pek çok silah parçaları, SAM füzeleri, F-7
ve Houdong tipi Savaş uçakları ile gemilere karşı
kullanılan seyir füzeleri sattığı iddia edilmektedir
(Eisenstadt, Mart 2001; RFE/RL, 19 Mart 2001;
Popeski, 12 Mart 2001).

İran'ın 1970'lerin başında Şah döneminde baş-
layan nükleer teknoloji ve silah programı İslam

3 Soğuk Savaş döneminde ABD'nin Ortadoğu politikası SB
ile yaşanan güç dengesi ve bir tarafın kazancının diğer tarafın
tam kaybı anlamına gelen zero-sum game anlayışı etrafında
şekillenmiştir. ABD, SB'nin dağılmasıyla Ortadoğu'da stratejik
pozisyonunu yeniden tanımlamıştır. Başkan Bill Clinton döne-
minde, artık muhtemel bir Sovyet veya büyük gücün karşı mü-
dahalesi endişesi taşımayan ABD, Ortadoğu'da İran ve Irak'a
karşı Mayıs 1993'de "ikili çevreleme" (*dual containment*) strate-
jisini benimsemiştir. ABD'nin "ikili çevreleme" politikasının tem-
elini, Washington'un İran ve Irak'ı birbirlerine, diğer Ortadoğu
ülkelerine ve bölgedeki Amerikan çıkarlarına karşı zayıf tutma
çabası oluşturmuştur. ABD'nin Ortadoğu'daki askeri varlığı da,
bu stratejinin gerçekleştirilebilmesinin en önemli gereksinimi

olarak görülmektedir. Bkz. HİRO, Dilip, (2005), *Iran Today*,
Londra, Politico's, s.260-261; MALONEY, Suzanne, "Amerika
and Iran: From Containment to Coexistence", *The Brookings
Institution*, Washington, D.C., No 87, Ağustos 2001, <http://www.brook.edu/comm/policybriefs/pb87.pdf>, 15 Mayıs 2007)

Devrimi sonrası Humeyni tarafından İslami olmadığı gerekçesiyle yasaklanmıştır. Ancak Humeyni daha sonra bu yasağı, 1987'de İran-Irak savaşı sırasında iki taraf arasında şehirlere yönelik savaşın başlamasıyla kaldırmış ve İran tarafı Pakistan'ın nükleer çalışmalarına öncülük eden bilim adamı ABDülkadir Han ve grubu ile Dubai'de görüşmeye başlamıştır (Hiro, 2005:276). İran'ın nükleer faaliyetleri daha sonra Soğuk Savaş'ın yükünden kurtulan ABD'nin dikkatinden kaçmamıştır. 1990'lardan itibaren daha çok İran'ın nükleer silah edinme peşinde olduğu konusu üzerinde yoğunlaşan ABD kaynaklı pek çok akademik, hükümet ve hükümet dışı çalışmalar bunu ortaya koymaktadır. Örneğin David Tanks 1997'de, İran'ın 2000 yılına kadar nükleer silah yapabileceğini, ayrıca Şahab 4, Şahab 5 ve Şahab 6 füzelerini 2010 yılına kadar geliştirip ABD'yi vurabileceği iddiasında bulunmuştur (Institute for Foreign Policy Analysis, 7 Mayıs 1997). Anthony Cordesman ise 1998'de, eğer İran zincirleme nükleer reaksiyonun gerçekleştirilmesini sağlayan aracı (*fissile materyali*) elde edebilirse 1-2 yıl içinde kendi kapasitesine dayanarak nükleer silahlar üretebileceğini iddia etmiş, eğer bunu kendi üretmeye çalışırsa 5-10 yıl içinde ancak nükleer bombayı yapabileceğini ifade etmiştir (Giles, 4 Haziran 2001:4). Michael Eisenstadt da 2000 yılında, İran'ın nükleer silah yapabilmek için gerekli olan unsurları değişik pek çok ülkeden sağlamaya çalıştığını belirtmiştir. O'na göre İran; Kazakistan ve Gürcistan'dan zenginleştirilmiş uranyum; Arjantin'den yakıt üretim bilgisi; Arjantin, Hindistan, Çin ve Rusya'dan nükleer araştırma reaktörleri; Rusya ve Çin'den nükleer santraller; İsviçre ve Almanya'dan gaz santrifüj makinesi teknolojisi almaktadır (Eisenstadt, Mart 2001;RFE/RL, 24 Temmuz 2000). Eisenstadt, İran'ın daha henüz nükleer silah yaptığına inanmamakla beraber, yüzlerce tonu bulan kimyasal silah stokuna ve bunları fırlatabilecek 320 ile 1300 km menzile sahip Şahab füzelerinin olduğunu ve bunları 5000 ile 10.000 km menziline çıkarmaya çalıştığını belirtmektedir.

ABD'de güvenlikle ilgili çeşitli hükümet organları da İran'ın çok yakında nükleer silahlara sahip olacağına inanmaktadır. Amerikan Savunma Bakanlığı raporlarında, İran'ın organize bir şekilde ve büyük bir hevesle plütonyum üretmeye çalıştığı ve yüksek düzeyde uranyum zenginleştirme çabasında olduğu ifade edilmektedir (Department of Defense, Nisan 1996; U.S. Department of Defense,

14 Temmuz 1999). Bush yönetiminde daha sonra Savunma Bakanı ve Savunma Bakan Yardımcısı olan Rumsfeld ve Wolfowitz'in de aralarında olduğu bir grup tarafından 1998'de hazırlanan bir raporda, İran'ın nükleer silah kapasitesine erişme sürecinin beş yıl içinde tamamlanacağı ve kıtalar arası balistik füze edinme çabası içinde olacağı belirtilmiştir (Congressional Record, 15 Temmuz 1998). Amerikan Savunma İstihbarat Servisi Başkanı General Patrick Hughes, Senato Silahlı Kuvvetler Komitesi'nde 1998'de yaptığı bir konuşma sırasında da, İran'ın gelecek 20 yıl içinde tam kapasiteye sahip kitle imha silahları, balistik ve seyir füzelerine sahip olacağını söylemiştir (Defense Intelligence Agency, 2 Subat, 1999). Benzer şekilde Amerikan Ulusal İstihbarat Konseyi, İran'ın 2015 yılına kadar Rus ve başka ülke kaynaklı teknolojiler kullanarak yüzlerce kiloluk başlık taşıyan kıtalararası balistik füze deneme kapasitesine ulaşabileceği uyarısında bulunmuştur. Ayrıca Konsey, İran'ın Kuzey Kore'nin yardımı ile birkaç yıl içerisinde Taepo Dong tipinde bir kıtalararası balistik füzeyi deneyebileceği ve 2010 yılına kadar da sahip olduğu kıtalararası balistik füzeler ile uzay aracı fırlatma kapasitesine ulaşacağı tahmininde bulunmuştur (Giles, 4 Haziran 2001).

Yukarıda ifade edilen bütün özel ve resmi araştırma ve raporlar, 11 Eylül öncesi dönemde bile İran'ın kitle imha silahları edinme ve üretme konusunda yakın bir takip altında tutulduğunu göstermektedir. Ancak İran'ın nükleer silah elde edeceği yönündeki bütün bu görüş ve raporların varlığından, Tahran'ın gerçekten bu silahları yapıyor olduğu ya da yapmak istediği sonucunu yaratmaz. Burada açıkça bilinen ve İran yöneticileri tarafından da açıklanan gerçek, İran'ın nükleer enerji üretmek için nükleer santral ve araştırma merkezleri kurmaya çalıştığıdır. İran uzun süredir Rusya'nın yardımlarıyla kurmaya çalıştığı Buşehr nükleer santrali yanında Arak, İsfahan ve Natanz'da nükleer santraller kurmaktadır. Bunların yanında Bonab, Ramsar ve Tahran'da Kalaye Elektrik ve Lavizan Nükleer Araştırma Merkezleri bulunmaktadır (BBC News, 16 Ocak 2006). Yukarıda belirtilen dört santralden, İran'ın nükleer silah üreteceği endişesi duyulan ve varlığı yakın zamanda yurt dışındaki rejim muhaliflerinin yardımıyla ortaya çıktığı ifade edilen Natanz nükleer santralidir (BBC2, 23 Ağustos 2005). Natanz nükleer santrali sekiz futbol sahası büyüklüğünde olup hava saldırılarından korumak için dağ içinde yüzlerce metrelik toprak ve çelik altında kurulmuştur. Uçaqsavarlar ile korunan

Natanz'da zenginleştirilmiş uranyum elde etmek için kullanılan 50 bin santrifüj makinesi olduğu sanılmaktadır (BBC2, 23 Ağustos 2005; Associated Press, 11 Eylül 2004).

3-ABD-İran Arasında Güven Sorunu ve Nükleer Güç Konusu

ABD'ye göre İran'ın nükleer faaliyetlerinin temel amacı nükleer silah üretmektir. Bu görüş geçerli somut delillerden ziyade, ABD'nin İran rejimine olan güvensizliğinin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü herkesin bildiği gibi ABD yetkilileri de İran'ın nükleer enerji programını bilmekte ancak bunu nükleer bir silaha dönüştürme çabasında olup olmadığını bilmemektedirler. Daha açıkçası ABD bilmedikleri üzerinde endişelerini belirtmekte ve bunun üzerine İran'a karşı politikalar geliştirmektedir. Aslında ABD, İran'ın nükleer teknolojiye sahip olma hakkının olduğunu kabul etmektedir. Çünkü İran'ın da taraf olduğu NSYÖA'nın 4. maddesi, antlaşmaya taraf her ülkeye barışçıl amaçlarla olmak üzere nükleer enerji geliştirme, üretme ve kullanma hakkını açıkça tanımaktadır. Ancak ABD, NSYÖA'nın 2. maddesini hatırlatarak, İran'ın nükleer silah yapmayı planladığını düşünüp 4. maddenin uygulanamayacağını ve dolayısıyla da İran'ın nükleer programa sahip olamayacağını savunmaktadır (BBC2, 23 Ağustos 2005). İran açısından ise, önünde Irak'ın işgali örneği varken, ABD'nin nükleer güç/silah konusundaki taleplerine boyun eğmesi kendi güvenliği açısından kabul edilir görünmemektedir.

ABD'nin İran'a yönelik nükleer teknoloji/silah geliştirme konusunda baskısı 11 Eylül terör saldırıları ile başlamış, sonrada Nisan 2003'de Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle yoğunluk kazanmıştır. Bu ortamda İran dışında yerleşik rejim muhalifi Halkın Mücahitleri Grubu, siyasi kanadı İran Halk Direniş Konseyi (İHDK) aracılığıyla Ağustos 2002'de Washington'da yaptığı basın toplantısında, İran'ın büyük bir uranyum zenginleştirme merkezine (Natanz'da) sahip olduğunu ve bunu Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'ndan (IAEA) gizlediğini açıklamıştır (Hiro, 2005:281-282). Yine İHDK Mayıs 2003'de de İran rejiminin Tahran yakınlarında (Lavizan'da) biyolojik silah merkezine sahip olduğunu belirtmiştir (Hiro, 2005:281-282). Dolayısıyla bu 'yeni' bilgiler ABD'ye İran üzerinde nükleer faaliyetleri konusunda baskılarını artırmak için yeni gerekçeler sağlamıştır. Bundan

sonra İran'a yönelik ABD baskısı, İran'ın nükleer faaliyetlerini UAEA'nın denetimine daha fazla açması biçiminde gelişmiştir. UAEA da, İran'a ilişkin 19 Haziran 2003'de açıkladığı bir raporunda, Tahran'ın 1991'de elde ettiği uranyumu nereden aldığını ve nükleer materyalin işlenme sürecini UAEA'ya bildirmediği sonucuna varmıştır (IAEA, 19 Haziran 2003). Ancak UAEA raporunda, İran'ın geçmişe ilişkin bildirme konusunda yaptığı bu tür hataları düzeltmeye çalıştığını ifade etmiş, İran'ın gerçek niyetinin ortaya çıkarılabilesinin ise Tahran'ın NSYÖA'nın Ek Protokol'ünü⁴ imzalaması ve uygulamasıyla olabileceğini belirtmiştir (IAEA, 19 Haziran 2003).

Yukarıda belirtilen UAEA raporu yanı sıra, Rusya'nın Tahran'a Ek Protokol'ü imzalaması yönünde tavsiyeleri, ABD'nin İran'a yönelik baskı/tehdit ve uluslararası alanda daha fazla ambargoya maruz bırakma çabası etkili olamaya başlamıştır denebilir. Çünkü baskılar sonucu İran, Ek Protokol'ü imzalaması karşılığında AB ve diğer ülkelerin İran'a barışçıl amaçlı nükleer teknoloji transferine izin vermeleri gerektiğini açıklamıştır. Bunun üzerine AB-3'lüsü (Fransa, Almanya ve İngiltere) Dışişleri Bakanları 8 Ağustos 2003'de İran tarafına gönderdikleri mektupta, Tahran'ın Ek Protokol'ü imzalaması karşılığında zenginleştirilmiş uranyum yakıtı da dahil gerekli olan nükleer teknolojiyi verebileceklerini bildirmişlerdir (Hiro, 2005:283-284). İran ile AB-3'lüsü arasındaki görüşmelerin sürdüğü ve ABD'nin baskısıyla UAEA'nın İran'a yönelik baskılarının da arttığı bir ortamda, Tahran 21 Ekim'de Ek Protokol'ü imzalamayı kabul ettiğini açıklanmıştır (IAEA, 8 Aralık 2003). Ancak İran'ın Ek Protokol'ü imzalaması sorunu çözmemiştir.

AB-3'lüsü ile İran arasında görüşmelerde taraf-

4 NSYÖA'ya konan Ek Protokol, UAEA'nın denetim yetkisini tanımlayan ve güçlendiren bir belgedir. Ek Protokol UAEA'ya, taraf devletlerce ilan edilen ve/veya muhtemel olarak açıklanmadıkları nükleer faaliyetlerini denetleme yetkisi vermektedir. UAEA bu denetlemeyi nükleer faaliyetlerde bulunan bir ülkenin herhangi bir yerinde/tesisinde ve herhangi bir zamanda izne bağlı olmadan yapabilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz. "IAEA Safeguards Overview: Comprehensive Safeguards Agreements and Additional Protocols", IAEA,

http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html, (4 Haziran 2007)

lar 15 Kasım 2004'de Paris'te bir Antlaşma imzalamışlardır. Bu Antlaşmaya göre İran gönüllü olarak askıya aldığı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıda tutup, uzun dönem de çözüm için görüşmelere devam edecektir. Buna karşı AB-3'lüsü ise İran ile ticaret, işbirliği antlaşmaları için tekrar görüşecek ve İran'a Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği konusunda destek verecektir (IAEA, 15 Kasım 2004; McGoldrick, 2004:169-170; Schweid, 14 Ekim 2004). ABD yönetiminin Paris Antlaşması'nı İran'ı ödüllendirmek olarak görmesi ve karşı çıkması nedeniyle yine bir sonuç alınamamıştır (Hiro, 2005:363-364). Yine de İran ile AB-3'lüsü arasında bir antlaşma sağlanmasına ilişkin görüşmeler sona ermemiştir. AB-3'lüsü İran'a 5 Ağustos 2005'de bir "Uzun Dönem Çerçeve Antlaşması" sunmuştur. Bu Antlaşmada, eğer İran NSYÖA'dan doğan haklarını sürekli olarak bırakır ve NSYÖA'dan hiç bir zaman ayrılmayacağına yasal olarak kabul ederse, kendisine ticari olanaklar yanında, elektrik üretiminde kullanılan ve hafif su (*light water*) ile çalışan nükleer santrallerin kurulmasında yardım sağlanacağı belirtilmiştir (International Herald Tribune, 7 Ağustos 2005). Bu teklif de İran tarafından, kendilerine 'hakları olan barışçıl nükleer teknolojiye sahip olma' durumunu sağlamadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.

Yukarıda ve önceki bölümde de görüldüğü gibi, İran'ın nükleer santral kurmakta olduğu konusu genel olarak bilinen bir konudur. Ancak şaşırtıcı olan UAEA'nın denetimleri sonrası İran'ın başta Natanz nükleer santralinde olmak üzere, uranyum zenginleştirme teknolojisinde oldukça ilerlemiş olduğu gerçeğinin ortaya çıkmasıdır. Her ne kadar İran tarafı, nükleer teknolojiye aldığı mesafeyi kendi yerli birikimi ile sağladığını söylese de buna pek inanılmamaktadır. UAEA'daki İngiliz ve Fransız temsilcileri ve Amerikan tarafı İran'ın bu ilerlemeyi uluslararası alanda yasadışı çalışan bilim adamlarından sağladığını düşünmektedirler.⁵ Aslında İran'ın

UAEA eski temsilcisi Akbar Salehi, nükleer enerji faaliyetlerinin tamamlanabilmesi için yasadışı pazara gittiklerini, bu pazarın hangi ülkede olduğunu ve hangi şirketlerle kontağa geçtiklerini UAEA'ya söylediklerini ifade etmiştir (BBC2, 23 Ağustos 2005). İran tarafı yasadışı pazardan aldıkları bilgilerin çoğunun, kesin bilinmemekle beraber, hiçbir işe yaramadığını ifade etmekte, böyle bir yola başvurmalarının sebebinin de kendilerine karşı 25 yıldır uygulanan ekonomik ve teknolojik ambargoya dayandırırmaktadır.

İran'ın yasadışı pazar olarak gittiği ülkenin Pakistan ve nükleer teknoloji bilgisini aldığı kişinin de Pakistan'ın nükleer faaliyetlerinin kurucusu olan bilim adamı ABDükkadir Han olduğu anlaşılmaktadır. Han'ın İran yanında Libya ve Kuzey Kore'ye de nükleer teknoloji konusunda bilgiler sattığı anlaşılmıştır. Bu da başta Libya'nın ABD baskısıyla 2003'de nükleer faaliyetlerini bırakmasıyla ortaya çıkmıştır. Kuzey Kore'nin de 2003'de nükleer silah geliştirdiğini açıklaması, Han'ın İran'a ne tür bilgiler sattığı konusunda şüpheleri daha da artırmaktadır (Jahn, 11 Eylül 2004). UAEA'nın 2004 yılında Natanz'da ve Kalaye Elektrik Araştırma Merkezlerinde yaptığı denetim sırasında yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyum parçaları bulunmuştur (IAEA, 24 Şubat 2004; IAEA, 15 Kasım 2004). İran tarafı bu zenginleştirilmiş uranyum parçalarının yasadışı pazardan aldıkları santirifüj makinesinden bulaşma yoluyla oluştuğunu ve bunun kaynağının kendileri olmadığını açıklamıştır (Charbonneau, 1 Eylül 2004). Bunun tam olarak ortaya çıkarılması için UAEA ve ABD'nin Han ile doğrudan görüşme çabalarına Pakistan yönetimi izin vermemektedir. Çünkü Pakistan tarafı UAEA ve ABD'nin Han ile doğrudan görüşerek İran'ın ulaştığı nükleer teknolojinin boyutunu ve niteliğini öğrenmenin yanı sıra, onların Pakistan'ın nükleer faaliyetlerinin boyutunu ve niteliğini de öğrenmek istediklerinden şüphelenmektedir. Bu nedenle Pakistan en fazla UAEA ve ABD'nin Han'a sormak istedikleri soruları sadece kendilerinin sorabileceğini ve bunlara Han'ın verdiği cevapları aktarabileceklerini açıklamıştır (BBC2, 23 Ağustos 2005).

Aslında, UAEA Başkanı Muhammed El Baraday'ın de hep ifade ettiği gibi, ABD ve AB-3'lüsü İran'a yönelik nükleer faaliyetler konusunda derin bir güven eksikliği içindedir. UAEA'nın denetleme faaliyetlerinin merkezinde de bu güvensizlik yatmaktadır. İranlı yetkililer de aynı güvensizliği kendilerine

5 Örneğin 1991'de, SB dağıldığı dönemde bu ülkede nükleer teknoloji alanında çeşitli seviyelerde yaklaşık 22 bin bilim adamı/çalışan olduğu belirtilmektedir. Bu bilim adamlarının ne tür işlerle uğraştıkları başta ABD olmak üzere çeşitli ülkeler tarafından izlenmeye ve kontrol altında tutulmaya çalışılsa da, sayının çokluğu bunu güçleştirmektedir. Bkz. "Nuclear Proliferation and Terrorism: Can Rogue States and Terrorists Acquire Nuclear Weapons?", CQ Researcher, 2 Nisan, 2004, Cilt 14, No 13, s.311-313, http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/cqr_proliferation.pdf, (3 Haziran 2007)

karşı 25 yıldan fazla süredir sistematik şekilde ambargo ve tecrit politikası uygulayan ABD ve onun etkisinde kalan Avrupa devletlerine karşı duymaktadır. İran'ın UAEA'daki eski müzakerecisi Sirous Naseri bütün nükleer faaliyetlerini uluslararası denetime açtıklarını, bu tür açıklığı göstermeye hazır Batı'da nükleer bir devletin olmadığını ifade etmiştir (BBC2, 23 Ağustos 2005). Naseri'ye göre İran bu işbirliği ve açıklığı sadece antlaşmalar gereği yapmamakta, aynı zamanda bunu aradaki güvensizliği ortadan kaldırmak, ABD tarafından yaratılan siyasi çekişmeyi biraz sakinleştirmek ve böylece insanların daha rasyonel düşünmelerini sağlamak amacıyla da yapmaktadır. İran tarafı kendilerine karşı ortaya atılan nükleer faaliyetleri konusundaki bütün iddiaların siyasi bir önyargı taşıdığını, dolayısıyla bunların teknik ya da hukuki meseleler olmadığına inanmaktadır. Bu çerçevede İranlı yetkililer kendilerinin nükleer enerji kullanma hakları yanında, yasal olarak bunu üretme hakkına da sahip olduklarını ve bu hakkı kimsenin ellerinden alamayacağını vurgulamaktadır.

Aynı şekilde İran AB-3'lüsünün kendilerine nükleer faaliyetlerini durdurması karşılığı sundukları ekonomik işbirliği tekliflerini de yeterli görmemektedir. Naseri'ye göre İran, şu anda nükleer enerji üretebilmek için gerekli bütün teknik bilgi ve kapasiteye sahiptir. Naseri Batı'nın kendilerine teknolojiyi veremeyeceğini ancak bu alanda zaten var olan ve tamamen yerli olan ilerlemeyi durduramayacaklarını ifade etmiştir (BBC2, 23 Ağustos 2005). Ayrıca İranlı yetkililer nükleer faaliyetlerini durdursalar bile, ABD ile aralarındaki karşılıklı derin güvensizlikten dolayı, ABD tarafından kendilerine yöneltilmiş siyasi ve askeri baskının ortadan kalkacağına inanmamaktadırlar (Charbonneau, 15 Ekim 2004). İran'ın bu şekilde düşünmesinin en önemli sebeplerinden birisi, ABD'nin Irak işgali örneğidir. ABD Irak'ı Saddam Hüseyin'in nükleer ya da başka türlü tehdit oluşturabilecek boyutta kitle imha silahlarına sahip olmadığını bildiği halde işgal etmiştir. İran'ın ülkede İslami rejim iktidarını sürdürdüğü müddetçe gerçek anlamda nükleer faaliyetlerinden vazgeçmiş olsa bile, ABD'yi buna inandırması neredeyse imkansız gibidir. ABD zaten 11 Eylül terör saldırılarından bu yana, İran'ın nükleer faaliyetlerine tamamen son vermesi yanında bu ülkedeki rejiminden de büyük rahatsızlık duyduğunu her vesileyle vurgulamaktadır. Bunu çok iyi bilen İran rejimi de, nükleer faaliyetlerinin devamını ülkedeki rejimin varlığının en önemli garantisi olarak görmekte, bu yüzden de

nükleer enerjiyi hiçbir koşul ve tarafa bağımlı olmadan üretmeyi kendilerinin kırmızı çizgisi olarak kabul etmektedir.

Muhafazakar kanadı temsil eden Mahmud Ahmedinejad'ın Hatemi'nin yerine 2005 yazında İran'ın yeni Cumhurbaşkanı seçilmesi, ABD ile İran arasında güvensizliği ve gerginliği daha da derinleştirmiştir. Rusya, gerginliği azaltmak, beklide bir sonuca ulaştırmak amacıyla, 2005 yılı sonunda İran'a UAEA tarafından daha kolay ve inandırıcı bir denetim imkanı sunacağı düşüncesi ile uranyum zenginleştirme faaliyetlerini Rusya topraklarında yapması teklifini sunmuştur. ABD, Rusya'nın bu teklifinin kabul edilebileceğini, çünkü böylelikle İran'ın nükleer silah yapmasının önlenileceğini düşünmüştür (BBC News, 26 Ocak 2006). Ancak İran, AB-3'lüsünün yaptığı tekliflerde olduğu gibi, Rusya'nın bu teklifinin de kendisini uranyum zenginleştirme teknolojisine sahip olma hakkından alıkoyduğunu ve NSYÖA'nın 4. maddesinin kendine verdiği hakka aykırı olduğunu ileri sürerek kabul etmemiştir (BBC News, 13 Mart 2006). Rusya'nın bu teklifinin de başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, UAEA oyçokluğu ile Şubat 2006'da İran'ı, NSYÖA'dan doğan yükümlülüklerini yerine getirmediği ve nükleer faaliyetlerinin barışçıl olmadığı yönünde kuvvetli bir inancın varlığı gerekçeleriyle BM Güvenlik Konseyi'ne sevk etme kararı almıştır (Hiro, 2005:392). İran ise UAEA'nın nükleer tesislerinde yürüttüğü ani denetim faaliyetlerinin sona erdiğini açıklayıp, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine tekrar başlamıştır. UAEA'nın 6 Mart 2006'da BM Güvenlik Konseyi'ne sunduğu rapor sonrası Aralık ayı sonunda Konsey, İran'a nükleer ile ilgili teknoloji ve materyallerin satışını/aktarılmasını yasaklayan ve İran'ın nükleer programının geliştirilmesi yönünde faaliyetlerde bulunan bazı şahıs ve şirketlerin finansal varlıklarının dondurulmasını içeren 1737 sayılı kararını oybirliğiyle kabul etmiştir (BBC News, 23 Aralık 2006). Ancak bu karar BM Kurucu Antlaşmasının 7/41 maddesi çerçevesinde alındığı için, İran'ın karara uymaması durumunda ona karşı sadece askeri nitelikte olmayan yeni yaptırımlar uygulanabilecektir (BBC News, 23 Aralık 2006; Reynolds, 24 Aralık 2006). BM Güvenlik Konseyi'nin bu kararı Tahran'ın uluslararası alanda daha fazla tecrit edilmesi yönünde önemli sayılsa da, askeri bir müdahaleyi öngörmediği için İran'ı nükleer faaliyetlerinden vazgeçirebilecek nitelikte olmaktan uzak gözükmektedir.

4-İsrail'in Kitle İmha Silahları Programı ve Amerikan Tutumu

ABD nükleer teknolojiye sahip bir İran'ın bölgesel ve uluslararası güvenliğe çok büyük bir tehdit oluşturacağını savunmaktadır. İddia edilen İran kaynaklı tehdit durumunun, İsrail'in bölgede ABD'nin de güçlü desteğini alarak büyük miktarda kitle imha silahlarına sahip olması gerçeğiyle birlikte farklı bir boyutta değerlendirilmesi gerekmektedir.

İsrail'in şu anda dünyanın altıncı en büyük nükleer silah kapasitesine sahip olduğuna inanılmaktadır. İsrail'in sahip olduğu nükleer silah kapasitesinin, taktik nükleer silahlar ve orta menzilli karadan, havadan ve denizden fırlatılabilir nükleer füzelerden oluştuğu düşünülmektedir. Rus İstihbarat Servisi, Warner Farr ve BBC'ye göre; İsrail'in nükleer silah üretim ve depolama merkezleri şunlardır: *Sorek* (nükleer silah araştırma ve geliştirme merkezi), *Dimona* (nükleer silah için plütonyum dönüştürme santrali), *Yodfat* (nükleer silahların takılıp sökölme merkezi), *Kfar Zachariah* ve *Eilabun* (nükleer füze ve nükleer bomba depolama merkezleri), *Palmikin* (füze deneme merkezi) (Russian Federation Foreign Intelligence Service, 6 Nisan 1995; Farr, Eylül 1999; BBC2, 28 Haziran 2003). İsrail'in Fas'tan İran'a kadar uzanan geniş bir coğrafya alanını vurabilecek menzile sahip nükleer füze sayısının 100 ile 400 arasında değiştiği tahmin edilmekte, ayrıca termo nükleer silah üretmeye çalıştığı iddia edilmektedir (Farr, Eylül 1999; BBC2, 28 Haziran 2003). Bunların yanında İsrail'in merkez üssü Hayfa Limanı'nda olan Almanya'dan satın alınarak sonradan nükleer silah taşıma kapasitesine dönüştürülen üç adet *Dolphin* denizaltısı olduğu bilinmektedir. İsrail'in ikinci vuruş kabiliyeti için düşünülmüş *Dolphin* denizaltıları 4,500 kilometrelik bir mesafede, 200 metre deniz altından ve saatte maksimum 20 deniz mili hızla ilerleyebilmektedir. Ayrıca İsrail'in Akdeniz kıyısında *Nes Ziona*'da biyolojik ve kimyasal silah geliştirme merkezi bulunmaktadır (Said, 2001:55; Pincus, 15 Haziran 2002; Melman, 9 Haziran 1998). İsrail'in sahip olduğu nükleer ve kimyasal silahları fırlatma kapasitesi bakımından da oldukça ileri olduğu bilinmektedir. Bu amaçla İsrail'in elinde bulunan F-15, F-16, F-4E ve Fantom 2000 uçaklarının nükleer ve kimyasal silah taşıma ve fırlatma kapasitesine sahip olduğu belirtilmektedir. İsrail'in 1960'larda Fransız MD-

600 füzelerinden geliştirilerek yapılan *Jeriko I* ve *Jeriko II* balistik füze sistemleri yanında, havadan havaya fırlatılabilen *Popeye* ve *Lance* füzelerine ve daha bilinmeyen pek çok nükleer silah uygulanabilecek nitelikte gelişmiş füze sistemine sahip olduğu düşünülmektedir (Jones ve Mark McDonough, 1998).

İsrail hiçbir zaman açıkça nükleer silah ve fırlatma sistemlerine sahip olduğunu açıklamamıştır. Ancak pek çok olay İsrail'in kitle imha silahları kabiliyetinin geçmişini ve bugünkü boyutlarını ortaya koymaktadır. İsrail'in nükleer silah edinme çabası daha 1950'lerde bir yandan *Dimona*'yı inşa ederken, diğer yandan da Fransa'dan nükleer santral satın alma çabası ile başlamıştır (Farr, Eylül 1999; Jones ve Mark McDonough, 1998). Amerikan Başkanı J.F.Kennedy, Soğuk Savaş ortamında Ortadoğu'da bunun nükleer silahlanmaya yol açacağı endişesiyle İsrail Başbakanı Ben Gurion'u uyarmış ve denetleme yapmak istediklerini iletmıştır (Farr, Eylül 1999). Bunun üzerine İsrail 1961 yılında Amerikalı denetçilere yeraltına doğru 6 kattan oluşan *Dimona*'nın sadece, diğer bölümlerle bağlantısı ustaca kapatılmış olan, yüzeydeki kısmını göstermiştir. ABD'nin İsrail üzerindeki baskısı Kennedy'nin öldürülmesinden sonra ortadan kalkmıştır. 1969'da da İsrail Başbakanı Golda Meir ile Richard Nixon arasında bugüne kadar sürecek ve her Amerikan başkanı döneminde yenilenecek devam eden bir anlaşma imzalanmıştır. Nükleer Belirsizlik (*Nuklear Ambiguity*) olarak adlandırılan bu anlaşmaya göre ABD, dışarıya sızdırılmaması koşuluyla, İsrail'in nükleer programının devam edebileceğini kabul etmiştir (Farr, Eylül 1999). Yine Amerikan Kongresi 1996 yılında, 1997 Mali Yılı Ulusal Savunma Yetki Kanunu'na ek yeni bir yasa kabul etmiştir. *Kyl-Bingaman* Yasası olarak bilinen bu düzenleme İsrail'in uzaydan detaylı resimlerini çekip dağıtacak ticari uydu şirketlerinin lisanslarının yasaklanmasını içermektedir. Bu yasa çerçevesinde örneğin bir metreye kadar oldukça detaylı resimler çekebilen ticari uydulardan IKONOS, İsrail üzerinde çekilen resimleri en az iki metrelik ve oldukça düşük bir kalite düzeyine getirdikten sonra dağıtılabilir. *Kyl-Bingaman* yasası sadece İsrail için çıkarılmıştır ve başka hiçbir ülkeyi içermemektedir (Hoversen, Kış 2001; Twing, Eylül 1998:21-22). Bugün UAEA ve 'uluslararası toplumun' İsrail'in nükleer silahlara sahip olmasına ses çıkarmamasının altında bu geçmişin payı ve Amerika'nın süper güç ko-

numunun olduğunu söylemek yanlış olmaz.

İsrail'in *Dimona*'da plütonyum kullanarak kitle imha silahları ürettiği ilk defa, orada yıllarca nükleer teknisyen olarak çalışan Mordechai Vanunu'nun verdiği bilgilerin, 5 Ekim 1986'da İngiltere'de *Sunday Times* gazetesinde yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştır (Jones ve Mark McDonough, 1998). Daha sonra Roma'da İsrail istihbarat servisleri tarafından kaçırılan Vanunu, İsrail'de yargılanarak ülkenin sırlarını açığa vurmaktan ve vatana ihanet suçundan 18 yıl hapse mahkum edilmiş, ancak İsrail dışına çıkmamak ve yabancı gazetecilere konuşmamak koşuluyla Mayıs 2004'de serbest bırakılmıştır (The Guardian 15 Kasım 2004; The Guardian 11 Kasım 2004). Aynı şekilde yıllarca İsrail'in gizli nükleer silah geliştirme programını yöneten ve aynı zamanda bir bilim adamı olan General Itzhak Yaakov emekli olduktan sonra anılarını yazmıştır. Bunun üzerine Yaakov 2001'de tutuklanmış ve mahkeme süreci sonunda hakkında vatana ihanet suçu işlediği hükmü verilmiştir. Tutuklu kaldığı süre içerisinde ekonomik olarak iflas eden ve kalp hastası olan Yaakov hakkında mahkeme, ev hapsinde tutulması kararı almıştır (Sontag, 2 Mayıs 2001). 40 yıldan fazla bir süredir Parlamento veya herhangi bir kamu denetimi dışında tutulan ve tamamen doğrudan İsrail Başbakanı'na bağlı olan *Dimona*'da, plütonyum üretildiğini gösteren başka deliller de ortaya çıkmaktadır. Örneğin 1996'da İsrail'de bazı gazetelerin ülkenin bazı yerlerinde çok fazla radyoaktif sızıntı olduğu yönünde haberleri üzerine, İsrail Çevre Bakanı Yossi Sarid iddia edilen yerlerden birinde kendi getirdiği cihazla kameralar karşısında yaptığı ölçümde radyoaktif sızıntı oranının normal olduğunu söylemiştir (BBC2, 28 Haziran 2003). 27 yıl *Dimona*'da çalışmış olan Arye Spieler bir İsrail televizyonunda katıldığı programda, Yossi Sarid'in 1996 yılında yaptığı ölçümden önce kendilerinin radyoaktif sızıntının olduğu alanı tamamen temiz toprak ile değiştirdiklerini söylemiştir. Spieler de dahil *Dimona*'da çalışmış 100'den fazla kişi kanser hastası olmuş, yasa önünde hak arama çabaları ise konunun gizliliği nedeniyle İsrail yetkilileri tarafından engellenmiştir. Spieler ve *Dimona*'da çalışmış diğerlerinin basına konuşmaları da İsrail gizli servisi tarafından "sonunuz Vanunu gibi olur" tehditleriyle engellenmiştir (Reuters, 8 Mayıs 2001).

İran nükleer faaliyetleri konusunda sıkı denetim

ve gözetim altında tutulurken, İsrail NSYÖA'yı imzalamamış olması bir yana, sahip olduğu nükleer kapasiteyi hiç kimseyle tartışmak bile istememektedir. İsrail'in nükleer silahları konusunda "uluslararası toplumun" eleştirilerine uyarak UAEA Başkanı Baraday, işbirliği yapar ümidiyle Temmuz 2004'de İsrail'i ziyaret etmiştir. Baraday ziyaretinde, NSYÖA'ya eklenecek bir protokol ile İsrail'in de antlaşmaya dahil edilebileceğini ve bu şekilde nükleer silahlardan arınmış bir Ortadoğu'nun sağlanabileceğini belirtmiştir (Tomiuc, 7 Temmuz 2004). Ancak Baraday İsrail'in Nükleer Enerji Ajansı Başkanı Gideon Franck ile yaptığı görüşmede İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlar ve bölgede yarattığı güvensizlik ortamı yerine İran'ın nükleer silah üretmeye çalıştığı ve ne kadar tehlikeli olduğu temel konu olmuştur. İsrail Başbakan'ı Ariel Şaron'da Baraday'ın İsrail'e neyi görmeye geldiğini bilmediğini söyleyerek, nükleer politikalarının "kendini ispat ettiğini" ve devam edeceğini vurgulamıştır (Tomiuc, 7 Temmuz 2004). Amerikan yönetimi de İsrail'in nükleer faaliyetlerinin UAEA'nın denetimine açılması yönündeki soru ve istekleri geçiştirmeye devam etmektedir.

İsrail böyle davranmaktaki gerekçesini, kendisinin çok daha kalabalık ve büyük bir Arap ve Müslüman dünyası ile çevrili olması durumunun oluşturduğu tehdit ile açıklamaktadır. İsrail, Arap ya da Müslüman ülkelerden, tek başlarına ya da hep birlikte kendisine karşı herhangi bir nükleer ya da kimyasal saldırı durumunda aynı şekilde karşılık verebilecek kapasiteye, hatta daha da avantajlı hale gelmek için ikinci vuruş kapasitesine yönelmiştir. İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlarla donatılmış *Dolphin* denizaltıları bu işlevi görmektedir. İsrail sahip olduğu kitle imha silahları ile kendisine karşı herhangi bir tehdidi önlemiş, İsrail devletinin yeni göç ve yerleşim yerleri kurularak devamını garanti altına almış ve daha da genişlemesini sağlamıştır. Bush yönetiminde danışman yada karar verici konumunda olan pek çok kişi ya Yahudi asıllı yada Yahudi Lobisi tarafından etkilenmekte, bu da ABD'nin Ortadoğu ve Filistin sorununa bakışını önemli ölçüde şekillendirmektedir. (Mearsheimer ve Walt, 2006:1-42) Bu da ABD hükümetinin önce Irak'ın işgaline giden süreçte askeri müdahale yönünde gösterdiği çabayı ve şu anda da İran'ın nükleer enerji faaliyetlerinin engellenmesi konusunda gösterdiği sert tepkiyi belli ölçüde açıklamaktadır. Dolayısıyla ABD ile İran arasında nükleer konu-

sundaki çatışma, sadece bu iki ülke arasında cereyan eden bir sorun değil, İsrail'in de tam olarak konunun merkezinde olduğu çok boyutlu stratejik güvenlik ve çıkarlar konusudur.

5-Sonuç

1990'ların başında ABD'nin süper güç statüsünü daha uzun yıllar sürdürebilmesinin planlarını yapan Amerikan yöneticileri için, nükleer kapasiteye sahip bir İran kabul edilemeyecek bir gelişmedir. Nükleer teknolojiye ve dolayısıyla da nükleer silahlara sahip bir İran, hem ABD'ye hem de onun bölgedeki müttefik ve çıkarlarına doğrudan bir tehdit oluşturacaktır. İran için ise, her ne kadar açıkça ifade etmeseler de, ABD tehdidini gidermenin tek ve en etkili yolu nükleer teknolojiye ve sonra da nükleer silahlara sahip olmak gözükmektedir. Çünkü ABD'nin Irak'ın işgaline ilişkin gerekçelerinin daha baştan hepsinin yanlış ve asılsız çıkması ve buna rağmen işgali gerçekleştirmesi, İran'ın kendi güvenliğine yönelik muhtemel gelişmelerin habercisi niteliğindedir. Bu anlamda hem ABD'nin İran politikası hem de İran'ın kendisine yönelik artan Amerikan tehdidi-ne karşı müttefik arayarak uluslararası alanda yalnızlığını gidermeye çalışması ve nükleer teknoloji geliştirmeye daha fazla ağırlık vermesi, iki ülkenin de daha fazla güvenlik arayışının yansımaları olarak değerlendirilebilir.

ABD, Clinton döneminde geçmişe ilişkin İran konusunda büyük hatalar yaptıklarını itiraf etmiş, ancak bu ülkeyi uluslararası alanda izole etme politikasından da vazgeçmemiştir. Ayrıca ABD, Ortadoğu'da İran'ı kendisine tehdit olarak gören başka bir ülkeyi, İsrail'i, müttefiki olarak kabul etmekte ve bu ülkenin nükleer silahlar da dahil kitle imha silahlarına sahip olmasını olağan kabul etmektedir. İran ise ABD'nin Ortadoğu bölgesinde İsrail ve başka ülkeleri desteklemesini, her ne kadar bu ülkeler kendi güvenliklerini sağlamak için yaptıklarını söyleseler de, kendisine tehdit olarak algılamaktadır. ABD ve İsrail gibi iki nükleer ve konvansiyonel güce karşı tek başına karşı koyabilmenin güçlüğüne farkında olan İran, nükleer güç olma isteği yanında Rusya ve Çin ile işbirliği imkanlarını geliştirmeye çalışmaktadır. ABD'nin itirazlarına rağmen Rusya, SB dönemindeki süper güç statüsünün özlemi ile olsa gerek, İran ile nükleer santraller kurulması ve konvansiyonel silah ticareti konularında işbirliği yapmaktadır. Çin de aynı şekilde artan enerji ihtiyacı ve büyük güç olması nedenleriyle İran ile işbirliğine gitmek-

tedir. Ancak ABD'nin tek süper güç olması, hem Rusya'yı hem de Çin'i İran ile yaptıkları işbirliğinin derinliği konusunda etkileyebilmektedir.

ABD ve İsrail, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının Ortadoğu'daki "dengeyi" bozacağını ve bunun da bölgede var olan "barışı" ve "istikrarı" sona erdireceğini savunmaktadırlar. Oysa bugün tartışılan en önemli sorun Ortadoğu'da olan değil, olmayan barış ve istikrardır. Bunun da en önemli sebebi, Filistin sorunu merkezli Arap-İsrail sorunlarına çözüm bulunamamış olmasıdır. Bugün Mısır ve Ürdün, İsrail ile barış antlaşmaları imzalamışlardır. Suriye'nin İsrail'in Golan Tepelerinden çekilmesi ve 1967 sınırları içinde bir Filistin devletinin kurulması durumunda İsrail ile bir barışa yanaşacağı ihtimali yüksektir denebilir. İran da bu şekilde davranan bir İsrail ile resmi bir barış antlaşması imzalamasa da ona karşı daha yumuşak olabileceği söylenebilir. Oysa kitle imha silahları ile donanmış ve Amerikan desteğini de güçlü şekilde yanında bulan İsrail'in, Filistin yönetimi ile imzalanan Oslo Barış Antlaşmasını ve barış planını bile uygulamaktan sürekli olarak kaçındığı gözlenmiştir (Said, 2000:256-259; Mearsheimer ve Walt, 2006:11, 41). Dolayısıyla Ortadoğu'da daha kalabalık nüfusu, ekonomik, askeri potansiyeli ve radikal söylemiyle İran'ın nükleer silah elde etmesi doğal olarak ABD ve İsrail'i oldukça rahatsız etmektedir. Çünkü böyle bir durumda ABD artık genel olarak Ortadoğu'da ve özel olarak da İran'a karşı politikalarında rahat olamayacağını hissetmektedir. Yine ABD'nin, İran'ın nükleer silah elde etmesinden duyduğu endişenin, aslında Tahran'ın bunu ABD'ye veya İsrail'e karşı kullanması ihtimalinden ya da İran rejiminin bunu terörist gruplara vermesi ihtimalinden kaynaklandığını söylemek de zordur. İran'ın ABD'ye veya İsrail'e karşı bu silahı kullanması durumunda kendisinin daha ağır şekilde nükleer silahlarla cezalandırılacağı bir gerçek olarak ortadadır. Yine İran tarafından desteklendiğine inanılan herhangi bir terörist grubun böyle bir silahı ABD ya da İsrail'e karşı kullanması durumunda tek suçlanacak ve cezalandırılacak olan İran olacaktır. Nükleer bir saldırı ile tamamen yok olma tehlikesi karşısında olan İran'ın, Hizbullah veya İslami Cihat gibi örgütlere nükleer silah vermek bir yana, bu ve başka örgütlerin nükleer silahı başka yollardan ele geçirmiş olsalar bile bunları İsrail veya ABD'ye karşı kullanma çabasından vazgeçirme yönünde çalışacağı kuvvetle muhtemeldir.

O halde İran nükleer teknoloji veya silah elde et-

mekle neyi amaçlamaktadır? İran'ın nükleer silah elde ederek, Ortadoğu'da Soğuk Savaşın sınırlamalarından kurtulmuş ABD'den ve nükleer silahlarla donanmış İsrail'den kendisine yönelebilecek herhangi bir askeri saldırıyı önlemeyi ve böylece güvenliğini ve rejimin bekasını garanti altına almayı amaçladığı söylenebilir. Nükleer silaha sahip bir İran kendisini daha güvende hissederek daha rahat hareket edecek, bu da İran'ın global ve bölgesel politikalarda rolünün daha da artmasına yol açacaktır. Bu anlamda ABD ve İsrail için İran'ın nükleer faaliyetleri sorunu, nükleer silahlara sahip İran'ın Ortadoğu'da kendilerine karşı muhtemel bir denge kurmasını önlemek isteğiyle ilgilidir. Yoksa konu ABD'nin ileri sürdüğü gibi bölgesel güç dengesinin İran lehine değişmesi durumu ile ilgili gözükmemektedir. Çünkü İran bölgedeki güç dengesini; nükleer silahlara ve ikinci vuruş kapasitesine sahip olduktan sonra ve kendisine karşı yönelebilecek bir nükleer saldırıyı kesin şekilde önleyebilecek bir teknolojiye sahip olduğu anda ancak bozmuş olur. İran nükleer silahlara sahip olsa bile, kendisine karşı bir nükleer saldırıyı kesin şekilde önleme yeteneğinden orta ve uzun vadede yoksun olacağı düşünülürse, bu silahları ne ABD'ye ne de İsrail'e karşı kullanabilecektir. Ancak İran'ın nükleer silah gücü dolayısıyla kendisine karşı herhangi bir askeri saldırıyı caydırma kapasitesine sahip olacağı da açıktır. Bunun da Soğuk Savaş dönemindeki ne benzer, ancak bölgesel alanla sınırlı, bir dehşet dengesinin (*balance of terror*) ortaya çıkmasına yol açması büyük bir olasılıktır. Böyle bir durumda da ABD Ortadoğu bölgesinde ekonomik, siyasi, askeri ve ideolojik çıkarlarını hayata geçirmek konusunda daha az rahat olacaktır. Soğuk Savaş döneminde nükleer silahların oluşturduğu dehşet dengesi, 1945 sonrası Avrupa'da yeni bir büyük çaplı savaşın ortaya çıkmamasında ve hatta bir refah ve güven unsuru olarak AB'nin kurulup gelişmesinde büyük bir rol oynamıştır. Aynı şekilde Pakistan ve Hindistan arasında daha birkaç yıl önce ortaya çıkan savaş ihtimali iki tarafında nükleer silahlara sahip olmaları nedeniyle giderilmiş, taraflar aralarındaki Keşmir sorununun çözümü konusunda daha olumlu davranmaya başlamışlardır (Sagan ve Waltz, 2003:109-124). İran ile ABD arasında 1979'dan bu yana devam eden düşmanlığın ve Ortadoğu'da yıllardır süren kaosu kaderinde nihai barışa ulaşmak için, belki de Soğuk Savaş'ın ortaya çıkardığı dehşet dengesine benzer bir süreçten geçmek vardır.

KAYNAKÇA

- BLANK, Stephen, (1999), "Every Shark East of Suez: Great Power Interests, Policies and Tactics in the Transcaspian Energy Wars", *Central Asian Survey*, No.18(2)
- BURKE, Jason, "Iran Warns of Missile Strike," *The Observer*, 29 Ocak 2006,
<http://www.guardian.co.uk/>, (5 Şubat 2006)
- "Bush Backs Russian Plan for Iran", *BBC News*, 26 Ocak 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4652286.stm, (17 Nisan 2007)
- "Cancer Victims Protest at Israel's Nuclear Plant", *Reuters*, 8 Mayıs 2001, <http://www.serve.com/vanunu/dimona/20010508.html>, (10 Şubat 2006)
- CHARBONNEAU, Louis, "Iran Uranium Conversion Plans Provoke U.S. Fury", *Reuters*, 1 Eylül 2004, <http://www.iranfocus.com/modules/news/>, (6 Şubat 2006)
- , "Iran Wants Guarantee of No Regime Change", *Reuters*, 15 Ekim 2004, <http://www.iranfocus.com/modules/news/>, (6 Şubat 2006)
- "Combating Proliferation of Weapons of Mass Destruction, Commission to Assess the Organization of the Federal Government to Combat the Proliferation of Weapons of Mass Destruction", *Office of the Secretary of Defense, U.S. Department of Defense*, 14 Temmuz 1999, <http://www.fas.org/spp/starwars/program/deutch/>, (7 Şubat 2006)
- "Communication dated 26 November 2004 received from the Permanent representatives of France, Germany, the Islamic Republic of Iran and the United Kingdom Concerning the agreement signed in Paris", *IAEA*, 15 Kasım 2004, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infircs/2004/infirc637.pdf>, (7 Haziran 2007)
- EISENSTADT, Michael, "The Armed Forces of the Islamic Republic of Iran: An Assessment," *Middle East Review of International Affairs*, Cilt.5, No.1, Mart 2001, <http://meria.idc.ac.il/journal/2001/issue1/jv5n1a2.html>, (15 Mayıs 2003)
- FARR, Warner D., "The Third Temple's Holy of Holies: Israel's Nuclear Weapons", *The Counter Proliferation Papers Future Warfare Series No.2*, *USAF Counter Proliferation Center, Air War College, Air University, Alabama*, Eylül 1999, <http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/farr.htm>, (10 Şubat 2006)
- GILES, Greg der., "Future Global Nuclear Threats: A Report Prepared for the Advance Systems and Concepts Office", *Defence Threat Reduction Agency, Virginia*, 4 Haziran 2001, <http://nautilus.org/gps/scenarios/future.PDF>, (7 Şubat 2006)
- "Global Threats and Challenges: The Decades Ahead, Testimony of Lieutenant General Patrick M. Hughes, Director, Speaking before the Senate Armed Services Committee", *Defense Intelligence Agency*, 2 Şubat 1999, http://www.senate.gov/~armed_services/statemnt/1999/990202ph.pdf, (9 Şubat 2006)
- Hamid Rıza Asefi ile söyleşi, *Dowran-e Emrooz*, 28 Şubat 2001, (İngilizce, *Azerbaijan News Distribution List*, <http://www.zerbaian.com/azeri/habarlar-l.htm>, (24 Mart 2001)

-HARDİNG, Luke, "Russian Generals Put Old Foe Back into Their Sights", *The Guardian*, 7 Mart 2007, <http://www.guardian.co.uk/international/story/0,,2027918,00.html>, (25 Nisan 2007)

-HASHIM, S. Ahmed, (1995), "The Crisis of the Iranian State: Domestic, Foreign and Security Policies in post-Khomeini Iran", *Adelphi Paper*, No. 296

-HERZIG, Edmund, (2001), "Iran and Central Asia", Roy Allison ve Lena Jonson (der.), *Central Asian Security: The New International Context*, Londra, RIIA

-HIRO, Dilip, (2005), *Iran Today*, Londra, Politico's

-HOVERSTEN, Michael R., "U.S. National Security and Government Regulation of Commercial Remote Sensing from Outer Space", *Air Force Law Review*, Kış 2001, http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m6007/is_2001_Wntr, (12 Şubat 2006)

-HUNTER, Shireen T., (1998), "Iran and Transcaucasus in the Post-Soviet Era," David Menashri (der.), *Central Asia Meets the Middle East*, Londra, Frank Cass

-IAEA Safeguards Overview: Comprehensive Safeguards Agreements and Additional Protocols", IAEA, http://www.iaea.org/Publications/Factsheets/English/sg_overview.html, (4 Haziran 2007)

-Opening Statement by David R. Tanks, Before the House National Security's Subcommittee on Military Research and Development", Institute for Foreign Policy Analysis, 7 Mayıs 1997, http://www.fas.org/spp/starwars/congress/1997_h/h970507t.htm, (7 Şubat 2006)

-Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", IAEA, 19 Haziran 2003, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2003/gov2003-40.pdf>, (7 Haziran 2007)

-Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", IAEA, 24 Şubat 2004, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-11.pdf>, (1 Haziran 2007)

-Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran", IAEA, 15 Kasım 2004, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2004/gov2004-83.pdf>, (1 Haziran 2007)

-Iran Nuclear Stance Irks Russia", BBC News, 13 Mart 2006, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/4802278.stm>, (13 Temmuz 2006)

-Iran Report", RFE/RL, Cilt.4, No.11, 19 Mart 2001, <http://www.rferl.org/reports/iran-report/2001/03/11-190301.asp>, (15 Mayıs 2003)

-Iran's Key Nuclear Sites", BBC News, 16 Ocak 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4617398.stm, (20 Nisan 2007)

-Iran's Nuclear Secrets", BBC2, 23 Ağustos 2005

-Iran Signs Additional Protocol on Nuclear Safeguards", IAEA, 8 Aralık 2003, <http://www.iaea.org/NewsCenter/News/2003/iranap20031218.html>, (27 Mayıs 2007)

-Iran to Resume Nuclear Work after Rejecting EU Offer, International Herald Tribune, 7 Ağustos 2005, <http://www.ihl.com/articles/2005/08/07/news/iran.php>, (6 Haziran 2007)

-Israeli Police Arrest Vanunu", *The Guardian*, 11 Kasım 2004, <http://www.guardian.co.uk/> (10 Şubat 2006)

-Israel's Secret Weapons", BBC2, 28 Haziran 2003

-JAHN, George, "Weapons Experts Say Iran Has the Ability to Build a Nuclear Bomb," Associated Press, 11 Eylül 2004, <http://68.166.163.242/cgi-bin/readart.cgi?ArtNum=65914>, (6 Şubat 2006)

-JONES, Rodney ve MCDONOUGH, Mark der., (1998), "Tracking Nuclear Proliferation, Washington, D.C., Carnegie Endowment for International Peace", Washington, D.C., <http://www.carnegieendowment.org/publications/index.cfm?fa=view&id=125&prog=zgp&proj=znp>, (10 Şubat 2006)

-JONSON, Lena, (2001), "Russia and Central Asia", Roy Allison ve Lena Jonson (der.), *Central Asian Security: The New International Context*, Londra, RIIA

-Long Walk to Freedom", *The Guardian*, 15 Kasım 2004, <http://www.guardian.co.uk/>, (10 Şubat 2006)

-MALONEY, Suzanne, "Amerika and Iran: From Containment to Coexistence", The Brookings Institution, Washington, D.C., No 87, Ağustos 2001, <http://www.brook.edu/comm/policybriefs/pb87.pdf>, (15 Mayıs 2007)

-MCGOLDRICK, Dominic, (2004), *From '9-11' to the 'Iraq War 2003'*, Oxford, Hart Publishing

-MEARSHEIMER, John J. ve WALT, Stephen M., "The Israel Lobby and the U.S. Foreign Policy", Mart 2006, [http://ksgnotes1.harvard.edu/Research/wpaper.nsf/rwp/RWP06-011/\\$File/rwp_06_011_walt.pdf](http://ksgnotes1.harvard.edu/Research/wpaper.nsf/rwp/RWP06-011/$File/rwp_06_011_walt.pdf), (20 Haziran 2007)

-MELMAN, Yossi, "Swimming with the Dolphins", Ha'aretz, 9 Haziran 1998, <http://www.fas.org/nuke/guide/israel/sub/internat1-1.html>, (10 Şubat 2006)

-MENASHRI, David, (1998), "Iran and Central Asia: Radical Regime and Pragmatic Politics", David Menashri (der.), *Central Asia Meets the Middle East*, Londra, Frank Cass

-Missile Defence Shield Test Fails", BBC News, 15 Kasım 2004, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4097267.stm>, (10 Mart 2007)

-Missile Shields Threatens Russia", BBC News, 22 Ocak 2007, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6286289.stm>, (20 Mart 2007)

-NMSPWT (National Military Strategic Plan for the War on Terrorism), Şubat 2006, Washington, D.C., <http://www.defenseLINK.mil/qdr/docs/2005-01-25-Strategic-Plan.pdf>, (25 Kasım 2006)

-NSSUSA (The National Security Strategy of the United States of America), Eylül 2002, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss.pdf>, (20 Haziran 2005)

-NSYÖA (Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması), <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Infcircs/Others/>

infirc140.pdf, (7 Ocak 2007)

-“Nuclear Proliferation and Terrorism: Can Rogue States and Terrorists Acquire Nuclear Weapons?”, CQ Researcher, 2 Nisan 2004, Cilt 14, No 13, http://www.iaea.org/NewsCenter/Focus/cqr_proliferation.pdf, (3 Haziran 2007)

-ÖZKAN, Güner, (2006), “The Caspian Status Problem: An Issue Undermining Azerbaijan’s Security Strategy”, *Avrasya Etüdları*, No.29-30

- PDSU (President Delivers State of the Union), Washington, D.C., 28 Ocak 2003, <http://www.whitehouse.gov/>, (20 Haziran 2005)

-PINCUS, Walter, “Israel Has Sub-Based Atomic Arms Capability”, *Washington Post*, 15 Haziran 2002, <http://www.washington-post.com/ac2/wp-dyn/A54225-2002Jun14?language=printer>, (10 Şubat 2006)

-POPESKI, Ron, “Putin Says Russia to Supply Arms to Iran”, *Reuters*, 12 Mart 2001, <http://www.nci.org/iran/iran-russia-reuters31301.htm>, (15 Mayıs 2003)

- “Proliferation: Threat and Response”, Office of the Secretary of Defense, Department of Defense, <http://www.defenselink.mil/pubs/prolif/>, Nisan 1996, (7 Şubat 2006)

-PSUA (The President’s State of the Union Address), Washington, D.C., 29 Ocak 2002, <http://www.whitehouse.gov/>, (20 Haziran 2005)

-RACZKA, Witt, (2000), “A Sea or a Lake? The Caspian’s Long Odyssey”, No.19(2), *Central Asian Survey*

-“Report of the Commission to Assess the Ballistic Missile Threat to the United States”, U.S. Congress, Senate, Congressional Record, 15 Temmuz 1998, <http://www.fas.org/irp/threat/bm-threat.htm>, (9 Şubat 2006)

-REYNOLDS, Paul, “Nükleer Stand-offs Set to Continue in 2007,” *BBC News*, 24 Aralık 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6207689.stm, (11 Mart 2007)

-RUTLAND, Peter, (2000), “Paradigms for Russian Policy in the Caspian Region”, Robert Ebel ve Rajan Menon (der.), *Energy and Conflict in Central Asia and the Caucasus*, Oxford, Rowman & Littlefield

-SAGAN, Scott D. ve WALTZ, Kenneth N., (2003), *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate Renewed with New Sections on India and Pakistan, Terrorism, and Missile Defense*, London, W.W. Norton&Company

-SAID, Edward W., (2000), *The End of the Peace Process: Oslo and After*, Granta Books, London, 2000

-SAID, Mohamed Kadry, (2001), “Missile Proliferation in the Middle East: A Regional Perspective”, *Disarmament Forum*, <http://www.unidir.ch/pdf/articles/pdf-art75.pdf>, (10 Şubat 2006)

-SCHWEİD, Barry, “G8 Nations to Consider Sanctions against Iran”, *Associated Press*, 14 Ekim 2004, <http://www.iranfocus.com/modules/news/>, (6 Şubat 2006)

“Son of Star Wars”, *The Guardian*, 13 Haziran 2001, <http://www.guardian.co.uk/theissues/article/0,,433825,00.html>, (20 Ocak 2005)

-SONTAG, Deborah, “Israel Arrests Ex-General as Spy for Spilling Old Secrets”, *New York Times*, 2 Mayıs 2001, <http://www.nytimes.com/2001/05/02/world/02ISRA.html>, (10 Şubat 2006)

-“Tehran’s Least Favorite Radio Station”, *RFE/RL*, Cilt.3, No.28, 24 Temmuz 2000, <http://www.rferl.org/reports/iran-report/2000/07/28-240700.asp>, (24 Mart 2001)

-“The Nuclear Potential of Individual Countries: Israel, Treaty on Nonproliferation of Nuclear Weapons Problems of Extension”, *Russian Federation Foreign Intelligence Service*, 6 Nisan 1995, <http://www.fas.org/nuke/guide/israel/nuke/>, (10 Şubat 2006)

-TOMIUC, Eugen, “IAEA Head El-Baradei in Israel to Discuss Regional Nuclear Policy”, *RFE/RL*, 7 Temmuz 2004, http://www.rferl.org/features/features_Article.aspx?m=07&y=2004&id=31817864-E762-4CB0-8DE6-76CD288ED2D, (5 Şubat 2006)

-TWING, Shawn L., “U.S. Bans High-Resolution Imagery of Israel”, *Washington Report on Middle East Affairs*, Defence & Intelligence, Eylül 1998, <http://www.washington-report.org/backissues/0998/9809021.html>, (12 Şubat 2006)

- “UN Passes Iran Nuclear Sanctions,” *BBC News*, 23 Aralık 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/6205295.stm, (19 Mart 2007)

-WALKER, Martin, “Post-9/11: The European Dimension”, *World Policy Journal*, Kış 2001/02

-“Weapons Experts Say Iran Has the Ability to Build a Nuclear Bomb,” *Associated Press*, 11 Eylül 2004